

SOCIALE BIJSTAND ALS INDICATOR VAN ARMOEDE BIJ OUDEREN. OPNAME VAN DE IGO NAAR GESLACHT, GEZINSSITUATIE, HERKOMST EN PENSIOENSTELSEL¹

DOOR **MICHAEL BERGHMAN*, NINA DONVIL* EN HANS PEETERS****

* Centrum voor Sociologisch onderzoek, KU Leuven

** Federaal Planbureau

INLEIDING

In de socialezekerheidsleer wordt ouderdom beschouwd als een sociaal risico. Meer bepaald gaat het om het risico dat men langer leeft dan men in staat is om op eigen kracht in zijn onderhoud te voorzien. Dit uit zich in belangrijke mate op financieel vlak. Om de gevolgen van dit risico te verzachten, grijpt de sociale zekerheid in. Wanneer men een leeftijd bereikt waarop men verondersteld wordt niet meer te kunnen deelnemen aan de arbeidsmarkt, ontvangt men een vervangingsinkomen in de vorm van een pensioen. Het doel van deze voorziening is tweeledig. Aan de ene kant vermijdt zij dat een groot deel van de oudere bevolking in armoede zou verzeilen wanneer het inkomen uit arbeid wegvalt. Bovendien stelt ze ouderen in staat om hun verworven levensstandaard tot op zekere hoogte te handhaven.

In deze bijdrage richten we ons op dat eerste doel. Het valt immers te verwachten dat, ondanks de bestaande pensioenvoorzieningen, een belangrijk deel van de ouderen wordt geconfronteerd met armoede. Immers, de wettelijke pensioenbescherming hanteert een verzekeringsprincipe. Men kan maar aanspraak maken op pensioenrechten in de mate dat men die voorafgaandelijk heeft opgebouwd. Indien men geen of weinig rechten opbouwde tijdens de loopbaan – of men is financieel afhankelijk van iemand met beperkte sociale rechten – is ook het pensioen navenant. Wanneer men niet over voldoende eigen financiële hulpmiddelen beschikt, kan men

(1) Dit artikel is een substantieel herwerkte versie van M. Berghman, H. Peeters en W. De Tavernier, Armoede bij ouderen. Sociale bijstand naar geslacht, huishouden, pensioenstelsel en gewest, in H. Knapen, S. Braes, T. Ermans en W. Herremans (red.), *Het Datawarehouse, een duizendpoot! Perspectieven van het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming*, pp. 111-131, Gent, Academia Press, 2014.

(2) Dit artikel kwam tot stand tijdens een vorige tewerkstelling bij het Centrum voor Sociologisch Onderzoek, KU Leuven.

een beroep doen op sociale bijstand. Voor ouderen is de zogenaamde Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO) de voornaamste bijstandsuitkering.

Hoewel uit cijfermateriaal van bijvoorbeeld EU-Study on Income and Living Conditions (EU-SILC) blijkt dat armoede onder ouderen in België vaker voorkomt dan onder de rest van de bevolking (Eurostat, 2014) is er slechts beperkte informatie beschikbaar over de verdeling van armoede binnen deze leeftijdsgroep. In wat volgt trachten we hieraan tegemoet te komen door gebruik te maken van de rijkdom aan gegevens van het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming (DWH AM&SB). Op basis van informatie uit verschillende Belgische administratieve databanken die door de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid op individueel niveau aan elkaar worden gekoppeld, geven we een overzicht van het gebruik van de IGO in de Belgische bevolking van 65 jaar en ouder, uitgesplitst naar diverse relevante categorieën binnen deze bevolkingsgroep. We gaan er daarbij van uit dat opname van deze bijstandsmaatregel een beeld kan schetsen van het zich voordoen van armoede in deze bevolkingsgroep en daarmee een nuttige aanvulling vormt op andere, gangbaardere armoedematen.

Het artikel is als volgt gestructureerd. Na enkele overwegingen over de IGO en de relevantie van onderzoek hiernaar (1), staan we kort stil bij de voor- en nadelen van het gebruik van administratieve data (2). Daarna bespreken we achtereenvolgens de frequentie van IGO-opname volgens geslacht en gezinssituatie (rekening houdend met burgerlijke staat (3.1.1.), al dan niet samenwoont (3.1.2.) en of men in een zorgcentrum verblijft (3.1.3.)), herkomst (3.2.) en pensioenstelsel (3.3.). Tot slot zetten we de belangrijkste bevindingen op een rijtje in de conclusie. Op die manier krijgen we inzicht in de penibele situatie waarin bepaalde categorieën 65+'ers zich bevinden. In het bijzonder alleenstaande vrouwen, mensen van niet-Europese origine, voormalige zelfstandigen en mensen met een gemengde loopbaan blijken vaak niet in staat de eindjes aan elkaar te knopen en zien zich genoodzaakt een beroep te doen op bijstandsuitkeringen. Niet zelden lijkt dit het gevolg van de verschillen in pensioenregelgeving waaraan mensen onderhevig zijn.

1. IGO – EEN GRAADMETER VOOR ARMOEDE

Om schrijnende vormen van armoede te verhelpen, kan een maatschappij een vangnet voorzien op basis van solidariteit. Dit soort maatregelen staat doorgaans te boek als 'sociale bijstand'. Hoewel bijstandsmaatregelen deel uitmaken van het systeem van sociale voorzieningen, vormen ze daarbinnen – althans in België – een buitenbeentje. Belgische socialezekerheidsmaatregelen nemen namelijk in de regel het behoud van verworven levensstandaard als uitgangspunt. De uitkeringen waarop men aanspraak kan maken, hangen af van het loon dat men voorafgaandelijk genoot. Dit komt omdat men rechten opbouwt naargelang van de loongekoppelde

bijdrage die men levert. Bijstandsuitkeringen hangen daarentegen niet af van geleverde bijdragen. Daarom is ook het principe van levensstandaardbehoud niet van toepassing op deze uitkeringen en zijn ze er daarentegen op gericht om mensen een menswaardig bestaan te garanderen. Sociale bijstand is universeel toegankelijk, maar pas wanneer men niet genoeg middelen weet te vergaren of onvoldoende rechten heeft opgebouwd in de sociale zekerheid, biedt ze een vangnet. Sociale bijstand is dus residueel van aard.

Voor ouderen is er een bijzondere bijstandsregeling voorzien, de zogenaamde Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO). Wie een te korte loopbaan of een laag inkomen had en ook niet kan terugvallen op andere reserves, kan een beroep doen op deze voorziening. Aan de hand van een middelenonderzoek wordt nagegaan welke hulpbronnen een rechthebbende kan aanspreken. Daarbij wordt niet enkel rekening gehouden met (vervangings)inkomens, maar ook met opgebouwde reserves en opbrengsten uit (on)roerend vermogen. Daarenboven worden ook de middelen onderzocht van de personen met wie men een huishouden vormt. De IGO voorziet dan in een aanvulling van de beschikbare middelen tot een wettelijk vastgelegd niveau dat enkel verschilt naargelang men samenwoont (basisbedrag) of alleenstaande is (basisbedrag + 50 procent). In het jaar waarop de gegevens in het voorliggende onderzoek van toepassing zijn (2011), bedroeg dit niveau 611 EUR voor samenwonenden en 916 EUR voor alleenstaanden.

Hoewel het op zich interessant is om van naderbij te beschouwen welke mensen zich genoodzaakt zien terug te vallen op de IGO, heeft deze kennis ook een ruimere relevantie. Vermits men pas voor bijstand in aanmerking komt bij gebrek aan afdoende eigen middelen, vallen mensen die er een beroep op doen te kenmerken als arm. In die zin kunnen we het gebruik van IGO hanteren als een soort van armoedemaat. Het staat immers zelden ter discussie dat armoede een sociaal probleem vormt, maar moeilijker wordt het wanneer we dit probleem voor beleids- en onderzoeksdoelinden trachten af te bakenen. Een eenduidige operationele definitie van armoede is niet voor handen. Deels heeft dit te maken met de complexiteit van het probleem. Zo wordt in de literatuur al geruime tijd de term 'sociale uitsluiting' gebruikt om nadruk te leggen op het multidimensionale karakter van armoede (Room, 1995). Niettegenstaande wordt doorgaans het centrale belang van het financiële aspect van armoede erkend.

Echter, zelfs een definitie op louter materiële gronden is niet evident. Financiële middelen op zich zijn dan wel vrij makkelijk meetbaar, maar ergens dient een grens te worden getrokken waaronder iemand als arm wordt aanzien. Vaak wordt een relatieve operationalisering gehanteerd, bijvoorbeeld 60 procent van het mediane inkomen (Dekkers en Debels, 2006; Eurostat, 2014). Onder deze grens worden iemands middelen gekenmerkt als onvoldoende. Een dergelijke maat voor relatieve deprivatie

is onmiskenbaar nuttig (bijvoorbeeld bij internationale vergelijking), al blijft het aanbrenge van dit soort scheidingslijn een fundamenteel arbitraire beslissing.

Daarentegen kan het niveau waarop bijstandsmaatregelen in werking treden, beschouwd worden als de feitelijke ondergrens die een maatschappij hanteert om een onderscheid te maken tussen 'genoeg' en 'niet genoeg'. Immers, pas onder dit niveau wordt mensen hulp geboden. Het voordeel van de IGO als armoedemaat is dus dat het niet gaat om een achteraf aangebrachte, theoretische scheidingslijn. Het betreft een grens die in de praktijk wordt gehanteerd en die dus ook reële consequenties heeft.

De keuze voor het bestuderen van de IGO heeft echter een consequentie die terdege in overweging moet worden genomen voor een goede interpretatie. De IGO-hoogte ligt namelijk aanzienlijk lager dan het niveau van de Europese armoedegrens, die gangbaar is als maat voor relatieve deprivatie (i.e. 60 procent van het mediane inkomen, cf. supra; in 2011 750 EUR voor een samenwonende en 1.000 EUR voor een alleenstaande). In die zin biedt ze een strenge operationalisering. Met andere woorden, wie een IGO ontvangt, is ook arm volgens andere courante armoedematen. In vergelijking met die maten duidt opname van de IGO op armoede die ernstiger is.

Echter, we dienen uitdrukkelijk te vermelden dat de specifieke drempelwaarden waaronder de IGO wordt toegekend, moeilijk te verantwoorden zijn op substantiële gronden. Deels hangen ze ontegensprekelijk af van bezwaarlijk inhoudelijke overwegingen zoals budgettaire speelruimte. Net als maten voor relatieve deprivatie is de IGO als graadmeter voor armoede dus evenmin bestand tegen het verwijt dat er bij de vaststelling van de hoogte geen rekening wordt gehouden met de werkelijke noden.

Verder lijkt het contradictorisch om armoede te operationaliseren aan de hand van een voorziening die die armoede net moet wegwerken. Men zou kunnen opwerpen dat wanneer mensen een IGO ontvangen, de armoede al deels verholpen is. Echter, het gevolg van een universeel sociaal vangnet is dat er in principe nog nauwelijks diepe armoede voorkomt in België. In deze context is het van belang dat sommige mensen moeten terugvallen op een bijstandsvoorziening. Op grond van eigen inspanningen en opbouw van rechten zouden ze niet rondkomen naar maatschappelijke normen. In een sociologische analyse van de factoren die bijdragen tot het armoederisico dat iemand loopt, kan de IGO dus wel degelijk dienen als een duidelijk signaal over diens precaire situatie³.

(3) Aangezien voor de IGO strengere nationaliteitsvoorwaarden gelden dan voor het leefloon, hebben sommige ouderen geen toegang tot de specifieke bijstandsregeling voor ouderen (i.e. de IGO), maar wel tot de algemene bijstandsregeling (i.e. het leefloon). Daarom beschouwen we ook ouderen die geen IGO maar wel een leefloon ontvangen als arm.

Daarbij valt er nog een andere belangrijke kanttekening te maken. Vanaf 1 januari 2004 wordt bij het bereiken van de pensioenleeftijd automatisch onderzocht of een persoon in aanmerking komt voor de uitkering. Dit onderzoek verloopt via een vragenlijst die ouderen op het moment van pensionering ontvangen en die hun inkomenssituatie bevroegt. De vragen in dit formulier zijn echter op een moeilijke, ontoegankelijke manier geformuleerd (Commissie Pensioenhervorming 2020-2040, p. 96, 2014). Hierdoor is het mogelijk dat sommige rechthebbenden het formulier niet indienen, en dus onterecht geen IGO ontvangen. Daarenboven moesten diegenen die vóór 2004 op pensioen gingen op eigen initiatief een aanvraag indienen. Binnen de onderzochte cohorte is het dus zeer waarschijnlijk dat sommigen hun rechten niet lieten gelden, zij het uit onwil of onwetendheid. Deze non-take-up zorgt voor een vertekening van de IGO als armoedemaat. Bovendien valt moeilijk na te gaan hoe groot deze vertekening is op basis van de beschikbare data. Binnen de groep mensen die geen IGO ontvangen hoewel ze onder de inkomensgrens vallen, kan immers geen onderscheid gemaakt worden tussen degenen die geen aanvraag indienden (werkelijke non-take-up) en diegenen die simpelweg niet in aanmerking komen na toetsing van middelen waarover we geen gegevens hebben. Uiteraard hebben ook andere armoedematen te kampen met soortgelijke vertekeningen vermits ze eveneens berekend moeten worden op basis van daadwerkelijk beschikbare gegevens.

2. DATA

Het doel van dit onderzoek is om een betrouwbaar beeld te geven van de opname van de IGO als alternatieve operationalisering van armoede bij ouderen. We baseren ons daarbij op administratieve gegevens uit het DWH AM&SB. Deze data bieden een belangrijke aanvulling op de gangbare surveymethoden om financiële problemen in kaart te brengen. Surveys zijn voor armoedeonderzoek uiteraard van groot belang wegens de flexibiliteit en reikwijdte die ze toelaten. Men kan immers respondenten bevragen over tal van kenmerken die op theoretische gronden relevant zijn om zo inzicht te krijgen in achterliggende oorzaken en mechanismen. Bovendien kan men eveneens peilen naar attitudes om ook een beeld te verwerven op subjectieve aspecten van armoede. Surveys hebben echter af te rekenen met twee methodologische problemen. Enerzijds speelt er selectiviteit in de deelname. Sommige mensen zijn moeilijker bereikbaar of weigeren om deel te nemen. Wanneer deze mensen beantwoorden aan een specifiek profiel – dat bovendien samenhangt met de gemeten kenmerken – treedt er vertekening op in de resultaten. Anderzijds is er slechts beperkte controle mogelijk op de validiteit van de verkregen respons. Mensen kunnen vragen verkeerd of verschillend interpreteren en sommige informatie kunnen ze zich soms moeilijk herinneren. Bovendien, zeker wanneer het gaat over sociaal gevoelige thema's zoals de financiële situatie, zijn respondenten op hun hoede met het verstrekken van informatie. Ondanks hun inhoudelijke rijkdom kunnen surveys dan ook maar zelden pretenderen de werkelijke inkomensverdeling binnen een populatie weer te geven.

In vergelijking met surveys zijn administratieve data aanzienlijk beperkter qua reikwijdte. In ons geval zijn we gebonden aan de gegevens die beschikbaar zijn in het DWH AM&SB. Enkele mogelijkere relevante kenmerken worden slechts fragmentarisch of gewoonweg niet geregistreerd (bijvoorbeeld onderwijsniveau of onroerend vermogen). Echter, de gegevens die wel voor handen zijn, bieden de officiële neerslag van de situatie waarin individuen zich bevinden en een (correct uitgevoerde) steekproeftrekking bevat nauwelijks vertekeningen door oververtegenwoordiging van bepaalde categorieën. Bevindingen over de opname van sociale bijstand stemmen dus overeen met de reële verdeling. Wanneer we opname van sociale bijstand interpreteren als een signaal voor achterliggende armoede, biedt dit bijgevolg een zeer betrouwbaar beeld, met als enige bron van vertekening de eerder vermelde mogelijke non-take-up. Hier ligt dan ook de voornaamste ambitie van dit onderzoek – een sterke externe geldigheid naargelang van een beperkt aantal variabelen, al zijn we ons ervan bewust dat dit ten koste gaat van het detail.

We onderzoeken een ruime enkelvoudig aselechte steekproef van de populatie van personen van 65 jaar of ouder die in België wonen. Van deze groep wordt vijf procent, wat overeenkomt met 100.610 personen, onderzocht. De steekproef heeft betrekking op het jaar 2011.

3. RELEVANTE KENMERKEN

De gegevens over armoede – of beter, het ontvangen van een IGO – worden uitgesplitst naargelang van verschillende bevolkingscategorieën die kunnen achterhaald worden op basis van het DWH AM&SB en waarvan we vermoeden dat ze relevant zijn voor het armoederisico. In wat volgt introduceren we deze kenmerken en maken per kenmerk aanschouwelijk hoe de opname van de IGO verdeeld is met behulp van kruistabellen. Tenzij anders vermeld, rapporteren we in de tabel het percentage IGO-ontvangers binnen iedere categorie. Verder vermelden we ook tussen haakjes de absolute aantallen zoals ze voorkomen in de steekproef. Dit heeft tot doel de omvang van het probleem te schetsen binnen een bepaalde categorie. Vermits de steekproef vijf procent van de populatie omvat en at random werd getrokken, dient men de vermelde getallen simpelweg te vermenigvuldigen met twintig om een idee te krijgen van de aantallen op populatieniveau.

Sommige resultaten worden verduidelijkt door de groep met een laag inkomen te beschouwen. Hiermee worden diegenen bedoeld waarbij het geïndividualiseerde gezinsinkomen uit arbeid, pensioenen (eerste en tweede pijler), en andere uitkeringen (i.e. de inkomensbronnen die beschikbaar zijn in het DWH AM&SB) onder de middelengrens van de IGO ligt. Omdat bij de werkelijke middelentoets van de IGO ook andere inkomsten in rekening worden gebracht, zoals inkomsten uit bezit, hebben niet alle ouderen met een laag inkomen (zoals dat hier wordt geoperationaaliseerd) recht op een IGO.

3.1. GESLACHT EN GEZINSSITUATIE

Het valt te verwachten dat er zich bij ouderen een belangrijke kloof in armoederisico voordoet tussen de geslachten. De huidige gepensioneerden behoren tot de generatie die op actieve leeftijd was tijdens de hoogdagen van het kostwinnersmodel. Vaak ging de man uit werken en bracht het gezinsinkomen aan, terwijl de vrouw haar loopbaan al vroeg staakte om de zorg voor de kinderen en het huishouden voor haar rekening te nemen. Wanneer de kinderen naar school gingen en minder zorg behoeften, leidde dit veelal niet tot een herintrede van de vrouw op de arbeidsmarkt (Dumon, 1973). In de gevallen waar een vrouw toch weer aan het werk ging (of bleef), was dit vaak in de zogenaamde secundaire arbeidsmarkt met laagbetaalde en vaak deeltijdse jobs. Hoewel er de voorbije jaren aanzienlijke inspanningen zijn geleverd om de verschillen in de arbeidsmarktkansen van mannen en vrouwen recht te trekken, werden vrouwen – zeker in de generatie onder beschouwing – geconfronteerd met belemmeringen om een carrière uit te bouwen. In de literatuur heeft men het in die context over het ‘glazen plafond’ (Cotter et al., 2001). Vooral de hogere regionen van de arbeidsmarkt waren voor vrouwen zeer moeilijk toegankelijk – en dat zijn ze tot op zekere hoogte nog. Bijgevolg bouwden vrouwen uit deze generatie slechts in beperkte mate eigen pensioenrechten op. Om deze reden vermoeden we dus dat vrouwen voorbij de pensioengerechtigde leeftijd een aanzienlijk hoger armoederisico lopen in vergelijking met mannen.

3.1.1. Geslacht en burgerlijke staat

Uit het voorgaande blijkt dat geslachtsgebonden verschillen moeilijk los beschouwd kunnen worden van de huishoudsituatie waarin men zich bevindt. Het is aannemelijk dat de middelen waarover de individuele leden van een huishouden beschikken – alvast tot op zekere hoogte – worden gedeeld. Dit vormt ook het uitgangspunt van het hierboven besproken kostwinnersmodel: wie het huishouden deelt met een ander, deelt ook in de financiële middelen van die persoon. Omdat vooral veel vrouwen in de beschouwde cohorte financieel afhankelijk zijn van hun echtgenoot, valt te verwachten dat het huwelijk voor vrouwen een belangrijke bescherming tegen armoede biedt. Formeel vindt dat zijn neerslag in de middelentoets voorafgaand aan toekenning van de IGO, waarbij nadrukkelijk rekening wordt gehouden met de inkomsten van de partner.

Uit tabel 1 blijkt dat vrouwen – zoals verwacht – vaker een IGO ontvangen dan mannen. Dit verschil situeert zich volledig binnen de groep van niet-getrouwden. Dat het armoederisico van getrouwde mannen en getrouwde vrouwen nauwelijks verschilt, is een logisch gevolg van de manier waarop het middelenonderzoek van de IGO wordt uitgevoerd: de bestaansmiddelen worden op gezinsniveau beoordeeld, dus ofwel worden de bestaansmiddelen van het gezin als onvoldoende beschouwd en ontvangen beide partners een IGO, ofwel liggen de middelen van het gezin hoger dan de IGO-grens en krijgt geen van beide partners een uitkering.

TABEL 1: PERCENTAGE IGO-ONTVANGERS NAAR GESLACHT EN BURGERLIJKE STAAT (BELGIE, 2011)

Totaal	Niet-gehuwd	Gehuwd	
Totaal	5,9 (5.982)	9,4 (4.502)	2,8 (1.480)
Man	4,6 (1.985)	8,0 (1.137)	2,9 (848)
Vrouw	6,9 (3.997)	10,0 (3.365)	2,6 (632)

N = 100.610.

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

Wanneer we de armoederisico's van getrouwen en niet-getrouwen vergelijken, blijkt dat het huwelijk bescherming biedt tegen armoede: het armoederisico van getrouwde vrouwen is vier keer kleiner dan dat van niet-getrouwde vrouwen; bij mannen ligt het armoedepercentage van gehuwden drie keer lager dan dat van niet-gehuwden. Vrouwen zijn dus – als gevolg van het hierboven beschreven kostwinnersmodel – financieel sterker afhankelijk van hun huwelijk dan mannen.

Ten dele kan het verschil in armoederisico tussen getrouwen en niet-getrouwen verklaard worden aan de hand van de economische voordelen die het samenleven met anderen met zich meebrengt. Het delen van een huishouden levert namelijk schaalvoordelen op. Sommige uitgaven dienen niet zomaar vermenigvuldigd te worden met het aantal leden dat een huishouden telt. Ze stijgen in veel geringere mate naarmate het huishouden groter wordt (denk aan energiekosten).

Het onderscheid tussen getrouwen en niet-getrouwen in bovenstaande tabel is nogal ruw. De categorie van de niet-getrouwen verhult immers een grote verscheidenheid aan specifieke situaties. Daarom splitsen we deze groep verder uit in de subcategorieën nooit gehuwd, verweduwd, echtgescheiden en feitelijk gescheiden, omdat deze categorieën onderworpen zijn aan uiteenlopende pensioenregelgeving. Zo wordt de afhankelijkheid van een thuisblijvende partner voor een belangrijk deel wettelijk gecompenseerd door het overlevingspensioen, dat een echtgeno(o)t(e) bij gebrek aan voldoende eigen rechten na de dood van de kostwinner recht geeft op diens pensioen. Ook bij echtscheiding is er een gelijkaardige regeling – althans voor werknemers en zelfstandigen – die in een rustpensioen voorziet voor de echtgeno(o)t(e) die zijn/haar (maar doorgaans *haar*) loopbaan onderbrak om zich over het huishouden te ontfemen. Deze regeling is echter aanzienlijk minder gul dan het overlevingspensioen, want men bouwt maar rechten op voor de periode van het huwelijk waarin men zelf niet werkte en het betreft slechts een beperkt percentage van het pensioen van de werkende echtgeno(o)t(e).⁴

(4) Voor een gedetailleerdere bespreking van de kenmerken van het overlevingspensioen en het echtscheidingspensioen kan de lezer terecht in Peeters, De Tavernier en Berghman (2013) en in Peeters (2016).

TABEL 2: PERCENTAGE IGO-ONTVANGERS BINNEN CATEGORIEËN NIET-GEHUWDE NAAR BURGERLIJKE STAAT, GESLACHT EN GEZINSSITUATIE (BELGIE, 2011)

		Totaal	Alleenstaand	Samenwonend
Ongehuwd	Totaal	14,2 (583)	15,1 (453)	11,6 (130)
	Man	9,5 (197)	11,1 (164)	5,6 (33)
	Vrouw	18,9 (386)	19,1 (289)	18,2 (97)
Verweduwd	Totaal	4,3 (1.112)	4,2 (826)	4,7 (286)
	Man	4,2 (213)	4,4 (161)	3,6 (52)
	Vrouw	4,3 (899)	4,1 (665)	5,0 (234)
Echtgescheiden	Totaal	20,5 (1.466)	24,5 (1.226)	11,1 (240)
	Man	9,1 (283)	12,6 (251)	2,8 (32)
	Vrouw	29,2 (1.183)	32,4 (975)	19,9 (208)
Feitelijk gescheiden	Totaal	23,0 (299)	25,2 (225)	18,0 (74)
	Man	18,0 (127)	20,7 (101)	12,0 (26)
	Vrouw	28,8 (172)	30,7 (124)	24,9 (48)

N = 38 568.

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

Uit de totaalkolom valt af te leiden dat er zich inderdaad grote verschillen voordoen binnen de groep ouderen die momenteel niet getrouwd zijn. Binnen zowel de groep van de echtgescheidenen als de feitelijk gescheiden personen ontvangt om en bij een vijfde van de 65+'ers een IGO. Bij de ongehuwden (i.e. de personen zonder huwelijksverleden) ligt het aandeel een stuk lager, maar met gemiddeld 14 procent blijft het aanzienlijk. Daarmee in schril contrast staan de weduwen, met slechts vier procent IGO-ontvangers. Dit valt te wijten aan het eerder vermelde overlevingspensioen dat doorgaans hoog is en dus een zeer goede bescherming biedt.

De verschillen worden nog meer uitgesproken wanneer we uitsplitsen naar geslacht. Waar het armoederisico van weduwen en weduwnaars ongeveer even groot is, is er wel een belangrijke genderkloof binnen de andere categorieën en dit steevast in het nadeel van de vrouwen. Vooral de gescheiden vrouwen (feitelijk of uit de echt) ondervinden een groot armoederisico. Binnen deze categorieën dient bijna 30 procent de inkomsten aan te vullen met een IGO en zou dus, zonder de bijstand, in ernstige armoede verkeren.

Voorts springt het verschil tussen echtgescheiden en feitelijk gescheiden mannen in het oog. Binnen de laatste groep blijkt een aanzienlijk groter aandeel aanspraak te maken op een IGO dan binnen de eerste groep. Dit is allicht het gevolg van de

verschillende regelingen waaraan beide groepen onderhevig zijn. Terwijl feitelijk gescheiden personen hun persoonlijk pensioen gelijk moeten delen met de voormalige partner wanneer die zelf geen of onvoldoende rechten heeft opgebouwd, behouden echtgescheidenen onverminderd hun rechten (en kan de ex-huwelijkspartner zoals gezegd in bepaalde stelsels daarenboven aanspraak maken op een echtscheidingspensioen). Gezien de gemiddeld sterkere arbeidsmarktpositie van mannen in deze leeftijdscohorten, heeft dit verschil in regelgeving hoofdzakelijk voor hen gevolgen. Bij vrouwen is het verschil daarentegen veel kleiner en in de omgekeerde richting. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat het voor vrouwen gemiddeld genomen iets voordeliger is om mee te genieten van een gedeelte van het pensioen van de man (in het geval van feitelijke scheiding) dan om een beroep te doen op een echtscheidingspensioen (in het geval van een echtscheiding).

3.1.2. Samenwonenden en alleenstaanden

Omdat we ervan uitgaan dat het huwelijk een buffer tegen armoede biedt wegens het poolen van middelen, valt te verwachten dat niet zozeer de burgerlijke staat als dusdanig, maar wel het al dan niet delen van een huishouden met andere personen van belang is. Hoewel het huwelijk nog de dominante samenlevingsvorm was voor de huidige generatie van 65+'ers, zette de erosie van deze norm zich stilaan in. Meer mensen beslisten om een gezin te vormen zonder te trouwen (Corijn en Matthijs, 2005), en ook het aantal echtscheidingen ging de hoogte in (Matthijs, 2009). Daarom splitsen we bovenstaande categorieën van niet-getrouwden uit naar samenwonenden en alleenstaanden.⁵ Daaruit blijkt inderdaad dat alleenstaanden vaker een beroep doen op de IGO. Bovendien blijven ook onder de alleenstaanden de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in stand, met opvallend grote armoederisico's bij alleenstaande gescheiden vrouwen. Hoewel ook samenwonende gescheiden vrouwen een groot risico lopen – met één op vijf IGO-ontvangers bij de echtgescheiden vrouwen en bijna één op vier bij de feitelijk gescheiden vrouwen – zijn in beide categorieën de cijfers van meer dan 30 procent armen bij de alleenstaanden opvallend en zorgwekkend.

In vergelijking met de gescheiden alleenstaande vrouwen (32 procent heeft een IGO) ligt het armoederisico van ongehuwde alleenstaande vrouwen (nog steeds een substantiële 19 procent) in verhouding laag. Deze observatie is opvallend omdat de laatste groep zich uitsluitend op de eigen pensioenrechten kan beroepen, terwijl de eerste groep ook recht kan hebben op een echtscheidingspensioen. Bovendien

(5) Aangezien ouderen die in een woonzorgcentrum verblijven, niet volgens gezinssituatie (alleenstaand of samenwonend) kunnen worden gecategoriseerd, werden deze ouderen niet opgenomen in tabel 2. In totaal werden 3.108 niet-getrouwden die in een woonzorgcentrum verblijven, buiten beschouwing gelaten in de tabel. Meer informatie over deze ouderen is terug te vinden in tabel 4.

blijkt uit tabel 3 dat onder de recent gepensioneerden⁶, gescheiden alleenstaande vrouwen vaker een werkverleden – en dus vaker eigen pensioenopbouw – hebben dan ongehuwde alleenstaande vrouwen. Eén op tien ongehuwde vrouwen werkte nooit, tegenover minder dan één op twintig gescheiden vrouwen. Echter, binnen de groep alleenstaande vrouwen die werknemer waren (over de loopbaan als zelfstandige en/of als ambtenaar is geen gedetailleerde informatie beschikbaar), blijkt dat de ongehuwden de meeste dagen presteerden (gemiddeld 41 procent meer dan de gescheiden vrouwen) en aan het hoogste loon werkten (gemiddeld 33 procent hoger dan de gescheiden vrouwen). Dit verklaart het lagere armoederisico bij ongehuwde alleenstaande vrouwen. Zowel de hoeveelheid werk als het loon zijn namelijk belangrijke factoren in de pensioenberekening. Samengevat kunnen we stellen dat hoewel gescheiden vrouwen recht kunnen hebben op een echtscheidingspensioen, en hoewel zij vaker actief zijn op de arbeidsmarkt dan ongehuwde vrouwen, deze laatsten toch een lager armoederisico kennen omdat zij gemiddeld een hogere werkintensiteit hadden en een hoger loon dan gescheiden vrouwen met een arbeidsmarktverleden.

TABEL 3: LOOPBAANKENMERKEN VAN RECENT GEPENSIONEERDE ALLEENSTAANDE VROUWEN NAAR BURGERLIJKE STAAT (BELGIE, 2011)

	65- tot 67-jarige alleenstaande vrouwen (n = 724)		
	Percentage zonder loopbaan	Vrouwen met een zuivere loopbaan als werknemer (n = 474)	
		Gemiddeld aantal gepresteerde dagen	Gemiddeld bruto dagloon (in prijzen van januari 2015)
Ongehuwd	10	7.600 (≈ 24 voltijdse jaren)	91 EUR (≈ 2.400 EUR/maand)
Echtgescheiden	4	5.200 (≈ 17 voltijdse jaren)	68 EUR (≈ 1.800 EUR/maand)

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

In vergelijking met gescheiden alleenstaande vrouwen ontplooiën alleenstaande vrouwen die niet huwden, mogelijkwijze gemiddeld genomen een grotere activiteit op de arbeidsmarkt (zoals hierboven gedefinieerd, i.e. een grotere werkintensiteit en hoger loon) omdat ze minder op inkomsten van een partner rekenen. Eerder onderzoek suggereert dat dit mechanisme zowel via vrije keuze als via noodzaak werkt (Peeters, De Tavernier en Berghman, 2013). Enerzijds werd vastgesteld dat ongehuwde vrouwen relatief hoog opgeleid zijn en dat ze reeds op jonge leeftijd (dus nog vóór zeker was dat ze ongehuwd zouden blijven) meer werkten dan andere vrouwen, wat op een bewuste keuze voor (hoge) arbeidsmarktparticipatie lijkt te

(6) Alleen voor de recent gepensioneerden zijn gegevens over de volledige loopbaan beschikbaar, en is het mogelijk om het echtscheidingspensioen en het rustpensioen te onderscheiden.

wijzen. Anderzijds werd vastgesteld dat arbeidsmarktparticipatie vooral voor ongehuwden een belangrijke bescherming tegen armoede biedt, wat dan weer een aanwijzing is voor de financiële noodzaak om te werken. Uit een bijkomende analyse op de gegevens van het DWH AM&SB blijkt dat arbeidsmarktparticipatie ook aan gescheiden vrouwen financiële bescherming biedt. We stellen namelijk bij de recent gepensioneerden vast dat 27 procent van de vrouwen die (meer) begonnen te werken na de echtscheiding op latere leeftijd een IGO ontvangen, tegenover 41 procent van de vrouwen die na de echtscheiding hun tewerkstellingsgraad verminderden of ongewijzigd lieten. Het verhogen van de arbeidsmarktparticipatie lijkt dus een succesvolle strategie te zijn om het armoederisico van gescheiden vrouwen op latere leeftijd terug te dringen.

Behalve de verschillende arbeidsmarkttrajecten kan er nog een andere oorzaak bestaan voor de grotere armoede onder alleenstaande gescheiden vrouwen tegenover alleenstaande ongehuwde vrouwen – namelijk de kost die een echtscheiding en de overgang van één gezamenlijk naar twee alleenstaande huishoudens met zich meebrengt. Juridische kosten, het verlies van schaalvoordelen en het verdelen en herinvesteren van de middelen betekenen voor gescheiden personen een verarming. Ongehuwden worden in mindere mate geconfronteerd met deze problemen. Het belang van deze factor kan evenwel niet worden onderzocht op basis van de beschikbare gegevens.

Behalve de ongehuwden valt ook de categorie van weduwen en weduwnaars op: het aantal IGO-ontvangers bij de weduwen en weduwnaars varieert in veel mindere mate dan bij de andere categorieën van niet-getrouwden – niet alleen tussen de geslachten zoals eerder gesignaleerd, maar eveneens tussen de alleenstaanden en samenwonenden. Hoewel de percentages tussen de onderscheiden categorieën nog wel enkele tienden procentpunt uiteenliggen, zijn deze verschillen nagenoeg verwaarloosbaar. Dit benadrukt nogmaals de effectiviteit van het overlevingspensioen als bescherming tegen armoede. Klaarblijkelijk slaagt deze pensioenvoorziening erin om acute armoede in een overgrote meerderheid van de gevallen te voorkomen en doorbreekt het daarmee de afhankelijkheid van weduwen van samenwoont met een partner.

Ondanks het lage armoederisico van sommige categorieën van niet-getrouwde ouderen valt niet te ontkennen dat de percentages in tabel 2 stevast hoger oplopen dan die van de getrouwde ouderen in tabel 1. Zelfs de samenwonende niet-getrouwde mannen blijken toch nog een groter armoederisico te ondervinden dan hun getrouwde seksegenoten. Het huwelijk biedt dus daadwerkelijk een belangrijke bescherming tegen armoede en dit blijkt voor deze leeftijdsgroep niet louter een kwestie van samenwoont en de daarmee verbonden schaalvoordelen. Mogelijk hebben getrouwde koppels toch nog vaker een gezamenlijke reserve opgebouwd (onder

andere in de vorm van een huis), die zij kunnen aanspreken wanneer de omstandigheden dat vereisen (Dewilde, 2013). Dit wordt bevestigd door de observatie dat gehuwden met een laag inkomen minder vaak een IGO ontvangen dan andere samenwonenden met eenzelfde laag inkomen. Van diegenen waarbij het geïndividualiseerde gezinsinkomen (uit arbeid, pensioenen – eerste en tweede pijler – en andere uitkeringen) onder de middelengrens van de IGO ligt, ontvangt bij de gehuwden 13 procent een IGO, tegenover 37 procent bij de ongehuwd samenwonenden. Aangezien bij de middelentoets van de IGO ook andere inkomsten in rekening worden gebracht dan diegene waar wij informatie over hebben, beschikken gehuwden dus vermoedelijk over een groter vermogen dan niet-gehuwde samenwonenden.

Hoewel gehuwde ouderen de laagste armoederisico's kennen, zien we echter wel dat naarmate het huwelijk als belangrijkste samenlevingsvorm taant, ook het monopolie van deze gezinsvorm op bescherming tegen armoede vermindert. Bij een jongere cohorte van gepensioneerden blijkt het ongehuwd samenwonen namelijk langzamerhand de beschermende eigenschappen van het huwelijk over te nemen: terwijl in 2004 bij de 65- tot 67-jarigen de ongehuwd samenwonenden nog zeven keer zo vaak een IGO ontvingen in vergelijking met de gehuwden (berekening op basis van een gelijkaardige steekproef voor het jaartal 2004), was dit in 2011 gereduceerd tot 'nog maar' drie keer zo veel.

3.1.3. Collectief wonen

Behalve de alleenstaanden en samenwonenden dienen we nog een derde groep in ogenschouw te nemen. Kenmerkend voor de onderzoekspopulatie is dat een betrekkelijk groot aantal mensen niet langer in staat is om zelfstandig te wonen. Op basis van het Rijksregister weten we dat een niet te verwaarlozen deel van de leeftijdsgroep die we bestuderen, verblijft in woonzorgcentra. In veel onderzoek blijft deze groep echter buiten beschouwing. Ze zijn immers moeilijker te bereiken en beantwoorden vermoedelijk aan een zeer specifiek profiel. Bovendien betreft het een minderheid in verhouding met de personen die autonoom wonen. Echter, hoewel het inderdaad om slechts drie procent van onze steekproef gaat, betekent dit op populatieniveau een groep van ruim 62 000 personen. Daarom vergelijken we in volgende tabel de proportie IGO-gerechtigden onder de personen die in een instelling verblijven met degenen voor wie dit niet het geval is.⁷

(7) Zie Peeters, Debels en Verpoorten (2013) voor een uitgebreide bespreking van armoede bij geïnstitutionaliseerde ouderen.

TABEL 4: PERCENTAGE IGO-ONTVANGERS NAAR WOONSITUATIE EN LEEFTIJD (BELGIE, 2011)

	Totaal	Autonoom	Woonzorgcentrum
Totaal	5,9 (5.982)	5,5 (5.253)	14,5 (729)
65-69	5,2 (1.382)	5,0 (1.325)	22,1 (57)
70-74	5,6 (1.235)	5,4 (1.167)	20,7 (68)
75-79	6,0 (1.242)	5,6 (1.118)	20,5 (124)
80+	6,8 (2.123)	6,0 (1.643)	12,5 (480)

N = 100 610.

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

Het armoederisico verschilt opvallend tussen de personen die in een woonzorgcentrum verblijven, en diegenen die autonoom wonen. Met een kloof van ongeveer tien procentpunten is het aantal IGO-ontvangers in woonzorgcentra beduidend groter. De mogelijke redenen hiervoor zijn uiteenlopend. Hoewel ondertussen, zoals gezegd, vrijwel automatisch wordt nagegaan of iemand IGO-gerechtigd is, zorgt de ontoegankelijke aard van de procedure bij autonome ouderen mogelijk voor non-take-up. Bovendien diende men vroeger op eigen initiatief een aanvraag voor de IGO in te dienen. Deze situatie was nog van toepassing op een groot deel van de personen in onze steekproef. Bij een opname in een woonzorgcentrum wordt doorgaans het recht op verschillende uitkeringen (waaronder de IGO) nagegaan. Het is dus zeer plausibel dat mensen in woonzorgcentra meer toegang hebben tot informatie betreffende hun rechten en ondersteuning bij de administratieve aspecten van een aanvraag. Daardoor gaan zij mogelijk sneller over tot een aanvraag en is er dus een kleiner gevaar voor non-take-up. Dit vermoeden wordt ondersteund door de observatie dat ouderen met een laag inkomen in een woonzorgcentrum vaker een IGO ontvangen (32 procent IGO-ontvangers) dan ouderen met eenzelfde laag inkomen die autonoom wonen (20 procent IGO-ontvangers). Het percentage IGO-ontvangers bij de autonoom wonenden onderschat dus waarschijnlijk in grotere mate dan bij de geïnstitutionaliseerden het aantal personen dat ook daadwerkelijk gerechtigd is.

Een bijkomende verklaring is dat opname in een woonzorgcentrum doorgaans niet als een positieve keuze wordt beschouwd. Het is eerder een stap die uit noodzaak wordt gezet wanneer andere opties uitgeput zijn. Wie over voldoende middelen beschikt, zal vaak de opname in een zorginstelling uitstellen middels duurdere uitwegen zoals thuiszorg of intrek in een serviceflat. De gegevens suggereren dit ook. Wanneer we IGO-ontvangers uitsplitsen naar leeftijd, zien we dat hun aandeel in verschillende categorieën behoorlijk variabel is. Bij de geïnstitutionaliseerden neemt dit aandeel gestaag af naarmate men oudere groepen bekijkt. Het is aannemelijk dat onder de oudste ouderen een groter aantal mensen zorg behoeft waarin zij thuis niet

kunnen voorzien, zelfs als ze over voldoende middelen beschikken. Naarmate we personen van een hogere leeftijd beschouwen, stijgt dus ook het aandeel van beter bemiddelde personen in de woonzorgcentra.

Terwijl het percentage IGO-ontvangers bij de groep geïnstitutionaliseerde ouderen afneemt met de leeftijd, stellen we een omgekeerd verband vast bij autonoom wonende ouderen. Bij deze laatste groep neemt het armoederisico toe met de leeftijd. Hiervoor kunnen een aantal verklaringen worden aangereikt. Een eerste verklaring is de uitputting van persoonlijke reserves gedurende de periode van pensionering. Vervolgens kan ook de overgang van forfaitaire naar loongerelateerde pensioenberekening een rol spelen. De pensioenen van de oudste ouderen werden namelijk voor een aantal loopbaan jaren op basis van een minder gunstig forfaitair bedrag berekend. Bij de jongere ouderen daarentegen, werd het pensioen voor alle loopbaan jaren op basis van het werkelijke loon berekend. Tot slot vormt ook de welvaartsvastheid van de pensioenen een mogelijke verklaring. Tijdens de jaren tachtig en negentig werden de pensioenuitkeringen alleen aangepast aan de prijsstijging en niet aan de welvaartsstijging. De ouderen die reeds op pensioen waren tijdens deze periode, zagen hun pensioeninkomen dus gedurende een aantal jaar niet mee evolueren met de algemene welvaart. Bij ouderen die na het jaar 2000 op pensioen gingen, werd het pensioenbedrag wel steeds (gedeeltelijk) aangepast aan welvaartsstijgingen.

3.2. HERKOMST

Aangezien migranten in het algemeen een zwakkere financiële positie hebben dan autochtonen, verwachten we dat dit ook het geval is voor de oudere leeftijdsgroep die hier wordt onderzocht (Corluy en Verbist, 2010). Het belangrijkste mechanisme dat het verschil tussen migranten en autochtonen in de financiële situatie op oudere leeftijd zou kunnen verklaren, is dat de eerste groep een minder gunstige arbeidsmarktpositie heeft dan de laatste groep en daarom minder pensioenrechten opbouwde.

We verwachten niet alleen verschillen tussen autochtonen en migranten, maar ook tussen migrantengroepen onderling. In de eerste plaats verschilt de situatie van eerstegeneratiemigranten – die niet in België zijn geboren – van die van tweedegeneratiemigranten – die weliswaar bij geboorte niet de Belgische nationaliteit hadden, maar wel in België geboren werden. Eerstegeneratiemigranten hebben namelijk gemiddeld vaker een deel van de loopbaan gepresteerd in een land met een lagere welvaart dan België, wat negatieve implicaties heeft voor de inkomenspositie in België. Bovendien ervaren eerstegeneratiemigranten meer moeilijkheden op de Belgische arbeidsmarkt wegens onder andere taalbarrières. Behalve de migratiegeneratie speelt ook de herkomst een rol. Onderzoek toont doorgaans aan dat niet-Europese herkomstsgroepen een minder gunstige inkomenssituatie hebben dan migranten met

een Europese herkomst (Corluy en Verbist, 2010). We verwachten dat de herkomstgroepen die over het algemeen een slechte sociaal-economische positie hebben, ook op latere leeftijd vaker arm zijn.⁸

Tabel 5 beschrijft de herkomst van ouderen in België. Zoals blijkt uit de tabel, heeft ongeveer één op tien ouderen geen Belgische herkomst. Het merendeel van deze migranten is eerstegeneratiemigrant; minder dan één procent van alle ouderen is tweedegeneratiemigrant. Dit is een logisch gevolg van het moment waarop de steekproef is getrokken. We beschouwen namelijk de 65+'ers in 2011 – geboren in 1946 of vroeger. De structurele migratie naar België kwam echter pas op gang na de Tweede Wereldoorlog. De tweedegeneratiemigranten uit onze steekproef zijn dus geen nakomelingen van de migranten uit de grote migratiegolven na de Tweede Wereldoorlog, maar de kinderen van de migranten die daarvoor in veel beperktere aantallen naar België kwamen.

TABEL 5: AANDEEL IGO-ONTVANGERS NAAR HERKOMST (BELGIË, 2011)

	Aandeel in totale populatie	Percentage met IGO
Autochtoon	91,2	5,1 (4.667)
Eerstegeneratiemigrant	8,2	15,3 (1.254)
	aandeel binnen groep	percentage met IGO
Buurlanden	28,4	5,1 (118)
EU-Zuiden	35,2	6,6 (192)
EU-nieuw	3,4	15,5 (43)
Turkije	5,2	22,1 (95)
Maghreb	14,3	33,3 (392)
Congo, Burundi & Rwanda	1,5	66,9 (83)
Andere	11,9	34,0 (331)
Tweedegeneratiemigrant	0,7	8,8 (61)
	aandeel binnen groep	percentage met IGO
Buurlanden	48,4	9,0 (30)
EU-Zuiden	19,8	5,1 (7)
EU-nieuw	15,9	10,0 (11)
Andere	15,9	11,8 (13)

N = 100 610.

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

(8) De categorisering van herkomstgroepen gebeurde als volgt: 'buurlanden' (Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Nederland), 'EU-Zuiden' (Spanje, Griekenland, Italië en Portugal), 'EU-nieuw' (Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije, Tsjechië, Bulgarije en Roemenië), 'Turkije', 'Maghreb' (Marokko, Algerije en Tunesië), 'Congo, Burundi en Rwanda' en 'andere'.

In lijn met onze verwachtingen ligt het armoederisico van eerstegeneratiemigranten het hoogst en dat van autochtonen het laagst. Binnen de groep eerstegeneratiemigranten zijn de buurlanden en de Zuid-Europese landen de grootste herkomstgroepen. Deze herkomstgroepen hebben een relatief laag percentage IGO-ontvangers, vergelijkbaar met dat van autochtonen (vijf tot zeven procent). Een ander belangrijk herkomstgebied is de Maghreb. De groep met deze herkomst wordt wel met een aanzienlijk armoederisico geconfronteerd: van de eerstegeneratiemigranten afkomstig uit Maghreblanden is ongeveer een derde arm. Ook eerstegeneratiemigranten uit andere niet-Europese landen hebben een hoog armoederisico. Bij de Congolese, Burundese en Rwandese eerstegeneratiemigranten – weliswaar een kleine groep – zijn zelfs twee derden arm. Verder stellen we vast dat zoals verwacht binnen iedere herkomstgroep het armoederisico lager ligt bij de tweedegeneratiemigranten dan bij de eerstegeneratiemigranten, met uitzondering van de buurlanden. Twee mogelijke verklaringen dringen zich op. Enerzijds bouwden tweedegeneratiemigranten hun pensioenrechten vermoedelijk voor een groter deel op in België dan hun ouders. Eerstegeneratiemigranten uit de buurlanden ondervinden hiervan minder nadelen, omdat de pensioenrechten in hun land van herkomst meer op het niveau liggen van de Belgische voorzieningen (of zelfs ruimer zijn). Anderzijds kunnen we veronderstellen dat eerstegeneratiemigranten af te rekenen hadden met een grotere taalachterstand bij het betreden van de Belgische arbeidsmarkt dan hun kinderen. Ook hier speelt het intergenerationale verschil minder voor migranten uit de buurlanden, omdat voor hen taal een veel lagere drempel vormde.

3.3. PENSIOENSTELSEL

De Belgische wettelijke pensioenbescherming is georganiseerd naargelang van het statuut dat men inneemt op de arbeidsmarkt. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen drie stelsels: dat voor werknemers, dat voor zelfstandigen en het ambtenarenstelsel. Deze stelsels worden gekenmerkt door specifieke regels en daarmee verbonden ook verschillende uitkeringshoogtes. Het zou in het bestek van deze bijdrage te ver leiden om uitgebreid stil te staan bij de specificiteit van de onderscheiden stelsels. Daarvoor verwijzen we de lezer graag naar Berghman en Peeters (2012) en Peeters (2016). Echter, zeer algemeen kunnen we stellen dat het werknemersstelsel voorziet in een pensioenhoogte van 60 procent van het gemiddelde loon dat men gedurende de loopbaan verwierf (75 procent indien de huwelijkspartner geen of nauwelijks pensioenrechten heeft opgebouwd). De zelfstandigen, daarentegen, ontvangen een aanzienlijk lager wettelijk pensioen, in overeenstemming met de lagere sociale bijdragen die ze betalen. De ambtenaren uit deze cohort ontvangen op hun beurt bij een loopbaan van 45 jaar een pensioen ten bedrage van 75 procent van het gemiddelde loon dat ze ontvingen tijdens de laatste vijf jaren van hun carrière (die

in de regel ook beter betaald zijn).⁹ Het hoeft niet te verbazen dat het ambtenarenpensioen doorgaans als het voordeligste regime wordt beschouwd en het zelfstandigenpensioen als het minst voordelige. Louter op basis van de regelgeving kunnen we bijgevolg verwachten dat het armoederisico kleiner is bij ambtenaren dan bij werknemers, terwijl het groter is bij zelfstandigen (hoewel we hier nogmaals bij dienen te vermelden dat we niet beschikken over gegevens over het vermogen, hetgeen in het bijzonder bij zelfstandigen een grote lacune betekent).

Omdat men gelijktijdig of opeenvolgend in verschillende stelsels kan werken, komt het vaak voor dat mensen rechten opbouwen binnen meer dan één stelsel. Zelfs meer dan 30 procent van de gepensioneerden bevindt zich in deze situatie (Berghman en Peeters, 2012). Echter, voor sociologisch analytische doeleinden dient het belang van deze gemengde loopbanen niet overschat te worden. In de realiteit combineren mensen bijvoorbeeld vaak rechten opgebouwd als werknemer met een zeer beperkt recht als zelfstandige omdat ze maar gedurende korte periode zelfstandige waren. Dikwijls valt er dus een duidelijke dominante poot te herkennen binnen de rechten die men opbouwt in verschillende stelsels. Daarom hebben we in wat volgt rekening gehouden met het stelsel waarbinnen men overduidelijk het merendeel van zijn/haar pensioenrechten heeft opgebouwd. Dat wil zeggen dat mensen die 75 procent of meer van hun pensioen ontleen aan een bepaald stelsel, worden beschouwd als behorende tot die categorie. Ter illustratie, gezien de lage pensioenopbouw in het zelfstandigenstelsel, is een persoon die voor drie kwart pensioen uitbetaald krijgt volgens dat statuut duidelijk vooral actief geweest als zelfstandige gedurende zijn/haar loopbaan. Enkel diegenen die geen 75 procent binnen één enkel stelsel ontvangen, beschouwen we als mensen met een gemengde loopbaan. Volgens deze operationalisering valt slechts één op tien 65+'ers onder de gemengde categorie. Daarentegen behoort de helft tot de werknemers. Eén op tien is hoofdzakelijk zelfstandige geweest en ruim 17 procent haalt zijn pensioen merendeels uit het ambtenarenstelsel.¹⁰

Behalve de verschillende groepen van ouderen met een pensioeninkomen, onderscheiden we nog een groep van personen die geen pensioen ontvangen. Met 12,7 procent vormen zij immers zelfs een belangrijker deel van de 65+'ers dan de personen met een gemengde loopbaan (volgens onze operationalisering) en de zelfstandigen.

(9) Sinds 2012 wordt het pensioen van ambtenaren berekend op basis van het loon tijdens de laatste tien loopbaanjaren.

(10) We dienen te vermelden dat ook een aanzienlijk aantal personen pensioenrechten opbouwt in het buitenland. Vermits buitenlandse pensioenen een bijzonder complexe aangelegenheid zijn, laten we de groep personen die een buitenlands pensioen ontvangen, en de eerstegeneratiemigranten (we kennen immers niet van ieder herkomstland de buitenlandse pensioenrechten) buiten beschouwing in tabel 6. Het gaat over 15.464 personen (oftewel 15,4 procent van de populatie). Voor analyses die zich in het bijzonder toespitsen op buitenlandse pensioenen verwijzen we de lezer graag naar het MIGRAGE-project (<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?l=nl&COD=TA/00/47>). Aangezien de eenheden in tabel 6 worden onderverdeeld naar alleenstaand en samenwonend, worden ook de personen die in een woonzorgcentrum verblijven, niet opgenomen in de tabel (zie voetnoot 4). In totaal verdwijnen zo 19.633 personen uit de tabel.

TABEL 6: AANDEEL IGO-ONTVANGERS NAAR STELSEL EN GEZINSSITUATIE (BELGIE, 2011)

	Aandeel in de populatie	Percentage met IGO		
		Totaal	Alleenstaand	Samenwonend
Werknemer	50,0	4,0 (1.633)	8,1 (1.137)	1,9 (496)
Zelfstandige	10,2	10,6 (874)	18,9 (494)	6,7 (380)
Ambtenaar	17,6	0,1 (18)	0,3 (12)	0,1 (6)
Gemengd	9,5	11,1 (853)	14,9 (539)	7,7 (314)
Zonder pensioen	12,7	4,4 (452)	22,3 (88)	3,7 (364)

N = 80.977.

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

De verschillende mate van voordeligheid die aan de stelsels wordt toegedicht, komt duidelijk naar voor in de gegevens. Het aantal personen dat zich genoodzaakt ziet zijn/haar inkomsten aan te vullen met een IGO, loopt sterk uiteen naargelang van het stelsel waaruit men de meerderheid van zijn/haar pensioen haalt. 1 op 25 personen die hoofdzakelijk een werknemerspensioen ontvangt, is arm. Bij de voormalige ambtenaren betreft het slechts 3 op 1.000. Daartegenover is het armoederisico bij de zelfstandigen en bij de personen die een gemengde loopbaan hebben, aanmerkelijk groter – in deze groepen ontvangt meer dan 1 op 10 een IGO.

Voor het hoge armoederisico bij ouderen met een gemengde loopbaan kunnen verschillende verklaringen worden aangehaald. Een eerste mogelijke verklaring vinden we in het feit dat deze loopbanen doorgaans een stevig gedeelte als zelfstandige bevatten. Twee derde van de gepensioneerden met gemengde pensioenrechten ontvangt een gedeelte van zijn pensioen uit het zelfstandigenstelsel, terwijl dit bij alle gepensioneerden samen minder dan één derde is. In vergelijking is het aandeel rechten als werknemer en als ambtenaar dus aanzienlijk kleiner dan gemiddeld.

Een andere mogelijke verklaring voor het relatief hoge aandeel arme ouderen met een gemengde loopbaan vinden we in de lengte van de loopbaan en de hoogte van het loon. In tabel 7 valt af te lezen dat bij de recent gepensioneerden (zie voetnoot 5) de gemengde loopbanen die bestaan uit een deel als zelfstandige en een deel als werknemer, gemiddeld genomen twee jaar korter zijn dan de loopbanen van zuivere werknemers (over het aantal jaren als ambtenaar is geen informatie beschikbaar). Bovendien ligt bij personen met een gemengde loopbaan het loon tijdens de perioden als werknemer gemiddeld 12 procent lager dan bij de werknemers (over het inkomen als zelfstandige en als ambtenaar is geen informatie beschikbaar).

TABEL 7: LOOPBAANKENMERKEN VAN 65-67-JARIGEN NAAR STELSEL (BELGIE, 2011)

	Gemiddeld aantal gepresteerde dagen	Gemiddeld bruto dagloon als werknemer (in prijzen van januari 2015)
Zuivere werknemer	11.100 (≈ 36 voltijdse jaren)	83 EUR (≈ 2.200 EUR/maand)
Gemengd (werknemer en zelfstandige)	10.700 (≈ 34 voltijdse jaren)	73 EUR (≈ 1.900 EUR/maand)

N = 10 230.

Bron: DWH AM&SB (Bewerking CeSO).

Een derde verklaring hangt samen met de criteria die gelden voor toegang tot en berekening van minimumpensioenen. Immers, los van het aantal loopbaanjaren dat men heeft doorlopen, dreigt men een lager minimumpensioen te ontvangen louter omdat een (té) klein deel van de loopbaan binnen één stelsel valt. Uit bijkomende analyses blijkt inderdaad dat recent gepensioneerden met een gemengde loopbaan minder vaak dan werknemers en ambtenaren genoeg loopbaanjaren binnen één stelsel presteren om aan de toegangsvoorwaarden tot een minimumregeling te voldoen. Verder blijkt dat de recent gepensioneerden met een gemengde loopbaan vooral toegang hebben tot de minimumregeling die werd ingericht om tegemoet te komen aan de groep ouderen met een gemengde loopbaan (i.e. het zogenaamde 'klein gewaarborgd minimumpensioen' – streng of soepel criterium). Dit is echter ook de minimumregeling met het laagste minimumbedrag. Terwijl drie kwart van de werknemers toegang heeft tot de reguliere minimumregeling voor werknemers (het 'gewaarborgd minimumpensioen' – streng of soepel criterium), heeft van de recent gepensioneerden met een gemengde loopbaan minder dan drie procent toegang tot deze regeling, en is bijgevolg de meerderheid (72 procent) van deze groep aangewezen op het minder gunstige klein gewaarborgd minimumpensioen.¹¹

Verder leert tabel 6 ons dat de verschillen tussen alleenstaanden en samenwonenden in tabel 2 niet toe te schrijven zijn aan achterliggende variatie in het stelsel waarbinnen een pensioen wordt ontvangen. In ieder stelsel ontvangen de alleenstaanden namelijk vaker een IGO dan de samenwonenden. Vooral het relatief lage percentage IGO-ontvangers bij de samenwonende personen die geen pensioen ontvangen, valt op. Vermoedelijk kunnen deze personen meegenieten van de ruime middelen waarover hun partner beschikt. Tijdens diens loopbaan betekende dit waarschijnlijk dat zij zelf niet of amper hoefden te werken om rond te komen en dus ook nauwelijks rechten opbouwden. Rekening houdend met de generatie die we beschouwen, vindt deze hypothese steun door de bevinding dat maar liefst 77 procent van de

(11) Op 1 juni 2015 werd het bedrag van het klein gewaarborgd minimumpensioen opgetrokken tot op het niveau van het gewaarborgd minimumpensioen. Met deze hervorming werd de bestaande ongelijkheid in minimumbescherming tussen loopbanen binnen één stelsel en gemengde loopbanen weggevoerd.

personen zonder pensioen getrouwde vrouwen zijn. Wanneer we ook de samenwonende vrouwen meetellen, klimt dit aandeel zelfs tot 85 procent. We dienen wel te vermelden dat klassieke kostwinnersgezinnen een hoger armoederisico kennen dan tweeverdienersgezinnen. Zo is het armoederisico van gehuwde mannen die een gezinspensioen ontvangen wegens hun afhankelijke echtgenote, ongeveer vier keer zo groot als dat van gehuwde mannen die een rustpensioen aan alleenstaandentariëf ontvangen, omdat hun echtgenote met haar pensioen een substantiële bijdrage levert aan het gezinsinkomen (3,8 tegenover 0,9 procent IGO-ontvangers).

Tot slot vermelden we nog dat de huishoudens van werknemers en personen met gemengde loopbanen het minst vaak over andere inkomensbronnen dan uitkeringen en inkomen uit arbeid lijken te beschikken. De ouderen uit deze categorieën ontvangen namelijk het vaakst een IGO indien ze over een laag inkomen uit uitkeringen en arbeid beschikken: onder de lage inkomens ontvangt 20 procent van de ouderen met een gemengde loopbaan en 24 procent van de werknemers een IGO, tegenover slechts 14 procent van de zelfstandigen, 13 procent van de ambtenaren en 6 procent van de ouderen zonder persoonlijk pensioeninkomen.

CONCLUSIE

In dit artikel onderzochten we het gebruik door Belgische ouderen van sociale bijstand – en in het bijzonder de Inkomensgarantie voor Ouderen. Aan de hand van de administratieve gegevens uit het DWH AM&SB konden we de frequentie van ernstige armoede duiden naargelang van diverse kenmerken. Op die manier kon een aantal belangrijke risicofactoren geïdentificeerd worden. We zetten ze hier nog even kort op een rijtje.

Het belang van de burgerlijke staat valt moeilijk te ontkennen. In het algemeen kunnen we stellen dat wie getrouwd is, een substantieel lager armoederisico ondervindt. Ten dele ligt dit aan samenwonen, waarbij schaalvoordelen gelden en middelen gedeeld kunnen worden tussen de partners om financiële klappen op te vangen. Echter, het huwelijk blijkt een ruimere armoedebescherming te bieden dan louter het delen van een huishouden door samenwonende partners. Voor de beschouwde generatie – geboren vóór 1947 – was het huwelijk nog in grote mate de norm voor een stabiele relatie. Dit culturele gegeven heeft mogelijkerwijze ook een gedragscomponent. Mensen die getrouwd zijn, staan misschien anders tegenover het huishouden – en het huishoudbudget – dan mensen die samenwonen. Ongehuwde samenwonen wordt dan beschouwd als vrijblijvender, waardoor er minder gemeenschappelijke reserves worden aangelegd of men minder snel overgaat tot de gezamenlijke aankoop van een huis. Naarmate deze norm aan sociale dwingendheid inboet en andere gezinsvormen geïnstitutionaliseerd geraken, nemen de verschillen tussen getrouwden en samenwonenden af.

In eerder onderzoek werd al meermaals de kwetsbare positie van vrouwen gesignaleerd met betrekking tot armoede (Smeeding en Williamson, 2001; Europese Commissie, 2006; OECD, 2008). Onze resultaten bevestigen dat ook voorbij de leeftijd van 65 vrouwen vaker worden getroffen door armoede dan mannen. Het behoeft weinig betoog dat dit te wijten is aan de positie die vrouwen traditioneel innamen op de arbeidsmarkt. Binnen het kostwinnersmodel stonden zij vooral in voor het huishouden en hadden ze slechts een zeer beperkt aandeel in het verwerven van het gezinsinkomen. Daarom bouwden zij ook aanzienlijk minder persoonlijke pensioenrechten op (wat ook blijkt uit hun sterke oververtegenwoordiging binnen de groep zonder pensioen). Het gevolg daarvan is dat de situatie van oudere vrouwen gekenmerkt wordt door een grote mate van afhankelijkheid.

De financiële afhankelijkheid van vrouwen uit zich duidelijk in de armoederisico's waarmee verschillende groepen van vrouwen op latere leeftijd geconfronteerd worden. Het belang van burgerlijke staat en samenwoont dat eerder voor de 65+'ers in het algemeen werd gesignaleerd, blijkt zich namelijk bij vrouwen nog veel sterker te manifesteren. Getrouwde vrouwen moeten slechts in uitzonderlijke gevallen een beroep doen op de IGO. Dit geldt ook voor de weduwen. Hoewel hun armoederisico weliswaar iets groter is dan dat van de getrouwden, is het verschil verwaarloosbaar in vergelijking met de risico's waaraan de andere categorieën van niet-gehuwde vrouwen zijn blootgesteld. Dit kunnen we toeschrijven aan de betrekkelijk genereuze overlevingspensioenregeling. Anders gezegd, hoewel weduwen dus afhankelijk blijven van hun voormalige echtgenoot, zorgt dit ervoor dat ze niet aangewezen zijn op de hulp van een andere kostwinner om uit armoede te blijven. Het armoederisico verschilt immers nauwelijks tussen de alleenstaande en samenwonende weduwen.

In schril contrast tot de gunstige pensioensituatie van gehuwde vrouwen en weduwen staan de armoedecijfers van gescheiden (feitelijk en wettelijk) en ongehuwde vrouwen. Bij vrouwen die feitelijk of uit de echt scheidde, is 29 procent arm. Dit percentage neemt nog toe wanneer deze vrouwen alleenstaand zijn. Meer dan 30 procent van de alleenstaande gescheiden vrouwen (feitelijk en wettelijk) vult haar middelen aan met een IGO. Het armoederisico van vrouwen die niet huwden, ligt lager, maar is nog steeds substantieel: 19 procent van de vrouwen zonder huwelijksverleden dient zich te beroepen op de IGO. Dit aandeel ligt lager dan bij gescheiden vrouwen omdat de tewerkstelling van ongehuwde vrouwen dankzij hun gemiddeld langere loopbaan en hoger loon meer pensioenrechten oplevert dan die van gescheiden vrouwen. Vrouwen die niet huwden, zijn dus minder financieel afhankelijk van anderen dan gescheiden vrouwen.

Het armoederisico van ouderen die in een woonzorgcentrum verblijven, is aanzienlijk hoger dan dat van ouderen die autonoom wonen. Gezien het dalende aantal IGO-ontvangers in de hogere leeftijdsgroepen zegt dit vermoedelijk vooral iets over

de aantrekkelijkheid van de opname in een zorgcentrum wanneer men zelf niet meer kan instaan voor zijn/haar huishouden. Ouderen wier middelen dit toelaten, lijken actief weg te kiezen van deze optie. In die optiek kunnen we ervoor pleiten dat het beleid de nadruk legt op initiatieven die zelfstandig wonen voor ouderen faciliteren en democratiseren, zodat ook minder bemiddelde zorgbehoevenden langer in de eigen woonst kunnen blijven.

Met uitzondering van de ouderen die in een woonzorgcentrum verblijven, neemt het armoederisico toe met de leeftijd. De exacte reden voor dit verband werd niet onderzocht, maar het is mogelijk te wijten aan de vroegere forfaitaire pensioenberekening en aan het feit dat de pensioenuitkeringen in de jaren tachtig en negentig niet werden aangepast aan de welvaartsstijging. Een andere mogelijke reden voor de grotere armoede bij oudere ouderen is de uitputting van persoonlijke reserves gedurende de periode van pensionering.

Ook herkomst is een belangrijke factor inzake het armoederisico op latere leeftijd. Vooral eerste-generatiemigranten (die niet in België zijn geboren) en migranten uit niet-Europese landen zijn opvallend aangewezen op de IGO. Bij de Congolese, Burundese en Rwandese eerste-generatiemigranten leeft zelfs twee derde in armoede. Deze cijfers wijzen zowel op de moeilijkheden die deze migranten hebben op de Belgische arbeidsmarkt, als op de nadelige inkomenspositie van migranten voorafgaand aan de migratie.

Dat de pensioenstelsels onderling sterk verschillen wat betreft de pensioenbescherming waarin ze voorzien, wordt bevestigd door onze analyses. Vier procent van de gepensioneerden die hoofdzakelijk in een werknemersstatuut hebben gewerkt, maakt gebruik van de IGO, terwijl dit bij voormalige ambtenaren nauwelijks voorkomt. Bij de voormalige zelfstandigen is de situatie zorgwekkender. De lagere pensioenrechten die ze genieten, vertalen zich in een hoger armoederisico. Bovendien slagen veel vroegere zelfstandigen er klaarblijkelijk niet in hun lager wettelijk pensioen te compenseren door gebruik van aanvullende pensioenformules. Hoewel we niet over informatie over vermogen beschikken, blijkt hier onrechtstreeks ook uit dat zij geen afdoende persoonlijke reserves kunnen opbouwen om uit armoede te blijven, want deze reserves worden wel in rekening gebracht bij de middelentoets van de IGO. Alarmerend is ook de toestand van personen die hun pensioen binnen verschillende stelsels opbouwden. Deze ongunstige toestand lijkt een gevolg te zijn van verschillende factoren. Ten eerste ontvangen de personen met een gemengde loopbaan gemiddeld genomen een belangrijk deel van hun pensioenrechten in het minst gunstige pensioenstelsel (i.e. het zelfstandigenstelsel). Ook heeft deze groep gemiddeld een relatief korte loopbaan en een relatief laag loon. Tot slot hadden personen met een gemengde loopbaan in het verleden los van het aantal loopbaan jaren dat ze hadden doorlopen, vaak enkel toegang tot een minder gunstige pensioenre-

geling. Sinds 1 juni 2015 is dit laatste verschil opgeheven door de gelijkschakeling van de minimumregeling voor gemengde loopbanen aan de minimumvoorziening voor werknemers.

Zonder uitspraken te doen over achterliggende mechanismen, zijn de risicofactoren die een verhoogd armoederisico op latere leeftijd met zich meebrengen, dus: vrouw zijn; (feitelijk of wettelijk) gescheiden of ongehuwd zijn; alleen wonen; in een woonzorgcentrum verblijven; een oudere gepensioneerde zijn (75+); eerstegeneratiemigrant zijn; niet van de EU afkomstig zijn; en voornamelijk als zelfstandige gewerkt hebben of een gemengde loopbaan hebben. Daartegenover staat dat mannen, gehuwden en verweduwden, ouderen die samenwonen met anderen, ouderen die autonoom wonen (en dus niet in een woonzorgcentrum verblijven), jonge ouderen (-75), autochtonen, en ouderen die voornamelijk als ambtenaar werkten minder vaak in armoede leven op latere leeftijd. Wanneer verschillende van bovenstaande factoren gecombineerd worden, blijkt dat ze elkaar in sommige gevallen versterken, en dit zowel in positieve als in negatieve zin. De situatie is het ernstigst wanneer ouderen deel uitmaken van een groep waar verschillende risico's samenkomen. Zo bleek uit de analyses dat bijna één op vijf alleenstaande voormalige zelfstandigen arm is, alsook ongeveer één derde van de alleenstaande gescheiden vrouwen. Andere illustraties zijn het feit dat bijna vier op tien ongehuwden die in een woonzorgcentrum verblijven, een IGO ontvangen, en dat zelfs drie kwart van de oudere (75+) eerstegeneratiemigranten uit Congo arm is. Daartegenover staat dat sommige ouderen zeer lage armoederisico's kennen, omdat ze verschillende kenmerken combineren die verbonden zijn met een laag armoederisico. Zo bleek dat slechts één op dertig verweduwde mannen die een huishouden delen met anderen, arm is. Bovendien ontvangt slechts één op 1.600 samenwonende voormalige ambtenaren een IGO.

Ter afsluiting nog een kleine bedenking over de draagwijdte van het gerapporteerde materiaal. Uit de aangeboden, soms tentatieve verklaringen spreekt al de aard van deze bijdrage. Het was niet onze bedoeling om armoede 'weg te verklaren'. Wel wilden we het veld exploreren op basis van zeer betrouwbare gegevens en zodoende de vinger leggen op enkele zere plekken. Ongetwijfeld kunnen beleidsmakers reeds inspiratie putten uit het overzichtsmatige cijfermateriaal, maar op verschillende terreinen roept het meer vragen op dan het beantwoordt. Daarom biedt deze verkenning de richtingen waarin verder onderzoek naar specifieke mechanismen en deelpopulaties zich kan begeven.

BIBLIOGRAFIE

Berghman, J. en Peeters, H., De drie pijlers van het Belgische pensioenlandschap. Overzicht en uitdagingen, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, vol. 54, nr. 1, pp. 5-54, 2012.

Berghman, M., Peeters, H. en De Tavernier, W., Armoede bij ouderen. Sociale bijstand naar geslacht, huishouden, pensioenstelsel en gewest, in H. Knapen, S. Braes, T. Ermans en W. Herremans (red.), *Het Datawarehouse, een duizendpoot! Perspectieven van het Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale bescherming*, pp. 111-131, Gent, Academia press, 2014.

Commissie Pensioenhervorming 2020-2040, *Een sterk en betrouwbaar sociaal contract. Voorstellen van de Commissie Pensioenhervorming 2020-2040 voor een structurele hervorming van de pensioenstelsels*, Brussel, FOD Sociale Zekerheid, 2014.

Corijn, M. en Matthijs, K., Gehuwd en ongehuwd samenwonen in België: een sociaal-demografisch perspectief, in C. Forder en A. Verbeke (red.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen/Groningen, Intersentia, pp. 47-79, 2005.

Corluy, V. en Verbist, G., *Inkomen en diversiteit: Onderzoek naar de inkomenspositie van migranten in België*, Antwerpen, Centrum voor sociaal beleid Herman Deleeck, Universiteit Antwerpen, 2010.

Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S. en Vanneman, R., The glass ceiling effect, *Social Forces*, vol. 80, nr. 2, pp. 655-681, 2001.

Dekkers, G. en Debels, A., Gender, leeftijd en armoede, een vergelijkende analyse van TIP-curves in België en Nederland, *Tijdschrift voor Sociologie*, vol. 3, pp. 197-234, 2006.

Dewilde, C., Echtscheiding en woningbezit op latere leeftijd, in M. Corijn en C. Van Peer (red.), *Gezinstransities in Vlaanderen*, Brussel, Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-studie 2, 2013.

Dumon, W. A., Vrouwenarbeid, bevoogding of emancipatie?, *De Nieuwe Maand*, vol. 16, nr.9, pp. 590-596, 1973.

Europese Commissie, *Adequate and sustainable pensions: Synthesis report 2006*, Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities, 2006.

Eurostat, *At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex* [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li02&lang=en], Luxemburg, Eurostat, Statistical Office of the European Communities, 2014.

Matthijs, K., *Bevolking: wie, wat, waar, wanneer?*, Leuven, Acco, 2009.

OECD, *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, Parijs, OECD, 2008.

Peeters, H., Study 1. The devil is in the detail: a comprehensive overview of public pension provision in H. Peeters, *The devil is in the detail. Delving into Belgian pension adequacy* [Doctoraatsthesis], Leuven, KU Leuven, 2016.

Peeters, H., De Tavernier, W. en Berghman, J., Levensloop, pensioenen en armoede bij oudere vrouwen. De impact van familietrajecten, loopbanen en pensioenregeling, in M. Corijn en C. Van Peer (red.), *Gezinstransities in Vlaanderen*, Brussel, Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-studie 2, 2013.

Peeters, H., Debels, A. en Verpoorten, R., Excluding Institutionalized Elderly from Surveys: Consequences for Income and Poverty Statistics, *Social Indicators Research*, vol. 110, nr. 2, pp. 751-769, 2013.

Room, G., *Beyond the threshold: the measurement and analysis of social exclusion*, Bristol, The Policy Press, 1995.

Smeeding, T. M. en Williamson, J., *Income maintenance in old age: What can be learned from cross-national comparisons* (Working Paper nr. 2001-11), Chestnut Hill, Boston College, Center for Retirement Research, 2001.

INHOUDSTAFEL

SOCIALE BIJSTAND ALS INDICATOR VAN ARMOEDE BIJ OUDEREN. OPNAME VAN DE IGO NAAR GESLACHT, GEZINSSITUATIE, HERKOMST EN PENSIOENSTELSEL

INLEIDING	189
1. IGO – EEN GRAADMETER VOOR ARMOEDE	190
2. DATA	193
3. RELEVANTE KENMERKEN	194
3.1. GESLACHT EN GEZINSSITUATIE	195
3.2. HERKOMST	203
3.3. PENSIOENSTELSEL	205
CONCLUSIE	209
BIBLIOGRAFIE	213